

СОЦІАЛЬНО- ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Ю.М. САПАЧУК,

к.е.н., ст. викладач, кафедра економічної теорії, факультет економічних наук НаУКМА

Світоглядно-філософські підвалини концепції «економічної людини» А. Сміта

Досліджено концептуальні засади світогляду А. Сміта та інших відомих економістів, філософів Нового часу щодо формування моделі «економічної людини». Критично проаналізована хибна інтерпретація даної моделі. Розкрито, що А. Сміт виходив із традиціоналістських світоглядних засад.

Ключові слова: «економічна людина», «невидима рука», утилітаризм, мотив поведінки, інтерес.

Ю.Н. САПАЧУК,

к.э.н., ст. преподаватель кафедры экономической теории, факультет экономических наук НаУКМА

Мировоззренческо-философские основы концепции «экономического человека» А. Смита

Исследованы концептуальные основы мировоззрения А. Смита и других известных экономистов, философов Нового времени в отношении формирования модели «экономического человека». Критически проанализирована ложная интерпретация данной модели. Установлено, что А. Смит исходил из традиционалистских мировоззренческих посылов.

Ключевые слова: «экономический человек», «невидимая рука», утилитаризм, мотив поведения, интерес.

Y. SAPACHUK,

lecturer National University of Kyiv–Mohyla Academy Faculty of Economics the Department of Economic Theory

Religious–philosophical foundation of the concept of «economic man» Adam Smith

The conceptual bases worldview A. Smith and other prominent economists, philosophers of modern times in relation to the formation of the model of «economic man» are investigated. Critically analyzed the false interpretation of the model. Disclosed that Adam Smith started with traditionalist worldview foundations.

Keywords: «economic man», «invisible hand», utilitarianism, behavioral motives, interest.

Постановка проблеми. Виокремлення політичної економії із загальної дисципліни під назвою «моральна філософія» відбулося завдяки особливій моделі людини, яка лягла в основу нової самостійної науки. Головним моментом цієї моделі була специфічна мотивація: власний інтерес чи прагнення до багатства як головний мотив поведінки. Основоположна роль у цьому процесі належить книзі «Дослідження про природу та причини багатства народів» А. Сміта [10]. А. Сміт став першим економістом, котрий поклав певне узагальнене уявлення про людську природу в основу цілісної теоретичної системи [7, с. 63]. Ідея «економічної людини» як

господарюючого суб'єкта, який керується власним інтересом, в контексті бурхливого динамічного розвитку ринкового господарства Західної Європи в кінці XVIII ст. буквально носилась у повітрі. Принцип власного інтересу як рушійної сили економічної поведінки простежується в працях опонентів та наступників економічної школи меркантилізму – французьких фізіократів. Але на той момент модель «економічної людини» ще не була сформульована настільки чітко, як у «Багатстві народів» А. Сміта. Дж. Стіглер назвав цю систему «величним палацом, збудованим на граніті власного інтересу» [5, р. 265].

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Аналіз концепції «економічної людини» займає провідну роль у працях багатьох відомих вчених економістів. Ґрунтовне дослідження даної проблематики здійснено у працях відомого економіста–філософа С. Булгакова. Серед сучасних досліджень слід виділити праці американських нобелівських лауреатів В. Сміта та Дж. Стігліца, також Дж. Стіглера, швейцарського економіста П. Ульріха та російського вченого В. Автономова. Варто зазначити, що на сьогодні економічна наука не має узагальненої універсальної цілісної моделі людини як економічного агента мікро– та макrorівня господарювання. Предмет дослідження виходить за рамки суто економічної науки та тісно пов'язаний із релігійною та соціальною філософією, психологією.

Мета статті. Модель «економічної людини» та економічний егоїзм як рушійна сила господарської мотивації людини стійко асоціюються з ім'ям А. Сміта. Проте справжні погляди вченого вкрай різняться від подекуди вульгарних та спрощених сучасних інтерпретацій, авторство яких начебто належить засновнику британської політекономії. Мета даного дослідження – розкрити світоглядно–методологічні підвалини, що лягли в основу уявлень про людську природу в двох основних працях А. Сміта. Необхідно показати зв'язок смітівської моделі «економічної людини» із цілісним світоглядом філософів та вчених Нового часу, традиційною мораллю. Відтак, це дасть можливість уникнути хибних інтерпретацій даної антропологічної концепції, що призводять до викривленого сприйняття господарсько–економічної реальності.

Виклад основного матеріалу. В основі аналітичної моделі «економічної людини» (*homo economicus*), запровадженої А. Смітом, лежать припущення, що індивід як суб'єкт економічних відносин являється:

- незалежним, здатним приймати самостійні рішення;
- егоїстичним, таким, що прагне максимізувати власну вигоду;
- раціональним, здатним порівнювати вигоди і втрати та оцінювати наслідки своїх дій;
- поінформованим про свої потреби та можливостей їх задоволення.

Відмічені властивості людської природи мають у А. Сміта важливі економічні наслідки. Вони лягли в основу системи поділу праці, де індивід вибирає таке заняття, при якому його продукт буде мати більшу цінність, ніж в інших галузях. «Кожен окремих індивід постійно намагається знайти найбільш вигідне застосування капіталу, яким він може розпоряджатись. Він переслідує свою власну вигоду і аж ніяк суспільну користь. Але коли він бере до уваги свою власну вигоду, це природно, або, точніше, неминуче, веде його до надання переваги тому заняттю, яке найбільш вигідне суспільству» [10, с. 331].

Тобто, на думку вченого, обираючи галузь, де його продукт буде мати більшу вартість, ніж в інших галузях, людина, спрямована егоїстичним інтересом, найбільш безпосереднім чином збільшує багатство суспільства. А. Сміт не доводить прискіпливо тезу про збіг загального суспільного інтересу та окремих економічних інтересів усіх членів суспільства, обмежуючись метафорою «невидимої руки». Однак вочевидь, що автоматичний, без державного втручання, міжгалузевий перелив капіталу, яким рухає егоїстичний інтерес його власників, грає у схемі А. Сміта виключно важливу роль. Саме тут

А. Сміт безпосередньо використовує сформульовану ним визначальну передумову, яка стосується людської мотивації.

Основоположник англійського утилітаризму І. Бентам не був, власне, економістом–теоретиком, хоча й справив значний вплив на економістів, які входили у філософський гурток під його керівництвом: Д. Рікардо, Дж. С. Мілль та ін. Метою кожної людської дії та «предметом кожної думки люди істини, що здатна мислити та відчувати» І. Бентам проголосив «добробут в тій чи іншій формі» [1, р. 82] і, отже, єдиною універсальною суспільною наукою, на його думку, повинна стати евідемоніка – наука чи мистецтво досягнення добробуту. Зазнавши замолоду утилітаристський вплив, а згодом подолавши його, Дж.С. Мілль зазначав, що вузький бентамівський погляд на природу людини ігнорує такі мотиви, як прагнення до досконалості і схвалення з боку інших людей, почуття честі і власної гідності, любов до прекрасного, потяг до порядку та узгодженості всіх речей, прагнення до влади, прагнення до дії як такої і протилежне цьому прагнення до неробства [2, р. 99–101]. Сучасний швейцарський економіст П. Ульріх зазначає: «Життєвий шлях *homo economicus* розпочався через покоління після Сміта. Він походить від одруження класичної політичної економії з утилітаризмом. Д. Рікардо приймав пологи» [6, с. 196].

Так, завдяки зусиллям І. Бентама та Д. Рікардо, котрий став наступником та послідовником А. Сміта, була розроблена концепція «економічної людини» – бентаміста в царині господарювання. В результаті набула поширення думка про людину взагалі як, власне, про «економічну людину», тобто тільки як господарюючого егоїста. В цьому сенсі А. Сміт займав значно більш виважену позицію, адже він визнав за необхідне розділити дві сторони людини – альтруїстичну та егоїстичну (економічну). Вивченню першої з них він присвятив свою роботу «Теорія моральних почуттів» [3], аналіз другої знайшов своє відображення в роботі «Дослідження про природу та причини багатства народів». Його сучасники і послідовники зовсім забули про цей поділ, а методологічну передумову «Багатства народів» за допомогою І. Бентама перетворили в загальне вчення про людину.

Слід зазначити, що ані для А. Сміта, ані для Д. Рікардо не була характерна рефлексія з приводу методологічних передумов економічного дослідження. Це завдання поставили перед собою наступні покоління вчених–економістів.

Сам Адам Сміт був далекий від вульгарно–стандартної інтерпретації своїх поглядів. У своїй більш ранній праці «Теорія моральних почуттів» він виводить моральність із здатності людини відчувати «...участь до того, що трапляється з іншими, участь, внаслідок якого їхнє щастя є необхідним для нього, навіть якби воно складалось тільки із задоволення бути його свідком» [3, р. 1]. При цьому він виходить із принципів Шотландської школи філософів, представниками якої були Е. Шефтсбері, Ф. Хатчесон і Д. Юм.

З цього приводу відомий православний філософ–економіст С. Булгаков зазначає, що жива людська особистість була викреслена та замінена методологічною передумовою: «економічною людиною», суспільство перетворюється на сукупність атомів, котрим не варто заважати у слідуванні їхнього природного руху, причому ці атоми залишаються взаємно непроникними. Соціалізм начебто утворив анти–

тезу щодо класичної школи політичної економіки, але у своїх основах він тільки продовжує духовну традицію І. Бентама в особі Р. Оуена в Англії, Ф. Лассаля і особливо К. Маркса у Німеччині [8, с. 179]. На думку С. Булгакова, К. Маркс, створюючи свою соціальну теорію, прямо запозичив модель «економічної людини» у вченні Д. Рікардо та І. Бентама: «...в гуманістичній вірі в природну людину, в неушкодженість людської природи, лежить коріння і сучасного соціалізму, однаково як системи Фур'є, так і Маркса» [9, с. 192].

Модель «економічної людини» в системі А. Сміта органічно пов'язана з концепцією «невидимої руки». Питання щодо інтерпретації концепції «невидимої руки» було поставлене американським економістом і лауреатом Нобелівської премії 2002 року Верноном Смітом [4], котрий вказав на те, що шотландські філософи та слідом за ними А. Сміт зовсім не стверджували, що слідування власним інтересам є необхідною умовою ефективного функціонування ринкового механізму. Правильна інтерпретація їх концепції полягає в тому, що слідування власним інтересам може не суперечити функціонуванню цього механізму в інтересах суспільства в цілому [11, с. 416].

Висновки

Англійський економіст у своїх міркуваннях і побудовах фактично виходив із традиційних для світу західного християнства поглядів (що, своєю чергою, в кінцевому випадку висходять до позиції Блаженного Августина). Суть міркування в цілому така: благий у своїй основі світоустрій вимагає від людини природної поведінки, слідування належному, не порушуючи при цьому норм закону та правил суспільної моралі, вважаючи, що із суми правильних і розумних, у кожному конкретному випадку, дій може виникати лише загальний позитивний результат. При цьому істина реалізує себе в достатній мірі незалежно від індивідуальної волі і намірів (які інколи можуть виявитися глибоко помилковими), проявляючись в сумі вільних і конструктивних дій всього людства. У тому числі і навіть першою чергою в економічній сфері життя.

Так, відомо, що А. Сміт був добре обізнаний із фізикою І. Ньютона, яка слугувала для нього зразком у роботі над його економічною теорією. Але він слідував за Ньютоном і в

загальному відношенні до науки. А це відношення виходило з релігійної ідеї, що завдання науки – пізнавати світ як прояв божественної мудрості і продукт божественного творіння. Бог не міг створити щось недосконале, тому доводити, що суспільство в кінцевому рахунку приходиться у гармонійний стан, було для нього зайвим. Якщо й можна стверджувати про підґрунтя «невидимої руки» ринку, то воно було радше теологічним. Ідея «невидимої руки» була органічною частиною релігійного світогляду А. Сміта.

Прокладаючи дорогу нового світогляду, А. Сміт залишався людиною свого часу. Він прагнув бути зрозумілим і почутим сучасниками, тобто людьми, які сприймали світ традиційно. І, переглядаючи ті чи інші моральні оцінки, А. Сміт не відмовлявся від християнської моралі як такої – навпаки, всебічно на неї спирався.

Список використаних джерел

1. Jeremy Bentham's Economic Writings (1952), London, Vol. 1.
2. Mill J. S (1962). Utilitarianism. On liberty, Essay on Bentham and John Austin, Cleveland.
3. Smith A (2008). The Theory of Moral Sentiments, edit. Jonathan Bennett, 181 p.
4. Smith Vernon L (Dec. 2002). Constructivist and Ecological Rationality in Economic, Nobel Prize Lecture, Stockholm.
5. Stigler J (1971). Smit's Travels on the Ship of State // History of Political Economy, Vol. 3.
6. Ulrich P (1987). Transformation der okonomischen Vernunft, 2 Aufl. Bern; Stuttgart, 1987.
7. Автономов В. Модель экономического человека в науке. – СПб., 1998. – 230 с.
8. Булгаков С. Народное хозяйство и религиозная личность. – М., 1911. – 306 с. – (Два града: исследования о природе общественных идеалов; т. 1).
9. Булгаков С. Очерки по истории экономических учений. Вып. 1. – М., 1913. – 232 с.
10. Смит А. Исследование о природе и причине богатства народов. – М., 1962. – 677 с.
11. Стиглиц Дж. Ю. Ревущие девяностые. Семени развала. – М.: Современная экономика и право, 2005. – 424 с.

*В.В. КОРНЄЄВ,
д.е.н., професор, НДЕІ*

Розвиток державного фінансового контролю в контексті удосконалення аудиту ефективності бюджетного процесу

У статті проведено дослідження удосконалення контролю бюджетного процесу, підвищення ефективності контрольних дій шляхом запровадження революційно нового виду контролю – аудиту ефективності бюджетних потоків, визначення якісних характеристик (критеріїв) його методології для практичного використання.

Висвітлено та проаналізовано зарубіжний досвід функціонування аудиту ефективності, нормативно-правове забезпечення його застосування, методологію його проведення та роль аудиту ефективності в системі державного фінансового контролю. Запропоновано використовувати під час аудиту ефективності критерії якості послуги та оцінки якості фінансової діяльності і дотримання законності. Зроблено висновки щодо шляхів підвищення ефективності контрольних дій в сфері бюджетного контролю.

Ключові слова: аудит ефективності, фінансовий аудит, державний фінансовий контроль, система фінансового контролю.